

Polszczyzna mówiona mieszkańców miast.
Księga referatów z konferencji językoznawczej w Białymstoku,
pod red. Henryki Sędziak,
Białystok 2004, s. 280

Omawiana publikacja jest pokłosiem konferencji językoznawczej, zorganizowanej w połowie września 2003 r. w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu w Białymstoku, poświęconej *metodologii badań mówionej odmiany języka miast*. Przedsięwzięcie to miało szczególne znaczenie ze względu na ciągle niezadowolający (co podkreślali referenci) zakres i stan badań nad polszczyzną ośrodków miejskich. Program dwudniowych wystąpień obejmował różnorodne zagadnienia – od ogólnych rozważań dotyczących kwestii, *co to jest język miasta*, poprzez szczegółową problematykę wielu aspektów podjętego tematu, do spraw luźno związanych z wątkiem głównym. Konferencja miała bowiem na celu przeprowadzenie swoistego remanentu osiągnięć badawczych w sferze polszczyzny miejskiej. Intencją Henryki Sędziak – organizatorki konferencji – było znalezienie takiego pryzmatu obserwacyjnego, który pozwalałby na wielowymiarowy ogląd mowy mieszkańców miast. Chodziło także o przedyskutowanie już stosowanej i sprawdzonej przez różne placówki naukowe metodologii badań.

Redakcja tomu usystematyzowała wygłoszone referaty według następującego porządku:

- I. *Zagadnienia dotyczące metodologii badań;*
- II. *Wybrane zagadnienia językowe z polszczyzny mieszkańców miast (dotyczą one takich obszarów języka, jak: słownictwo, frazeologia oraz syntagmy nominalne, toponimia miejska);*
- III. *Mowa mieszkańców miast w źródłach pisanych.*

Rozdział I. Zagadnienia dotyczące metodologii badań

Bogusław Nowowiejski w wystąpieniu *Uwagi o języku miasta* skoncentrował się na różnych sposobach ujmowania tego zagadnienia na przestrzeni minionego wieku, także z tego względu, iż minione stulecie było epoką głębokich oraz gwałtownie dokonujących się zmian w kulturze i w języku polskich miast. Autor dokonał na wstępie przeglądu postaw badawczych wobec języka polskich miast z początku XX wieku, by w dalszej części artykułu przedstawić zmiany zachodzące zarówno w samej praktyce badawczej, jak i w obrębie zagadnień mieszczących się w jej granicach. Podkreślił fakt stopniowego narastania krytycznej refleksji nad pojęciem *język miasta*.

W artykule *Polszczyzna mówiona mieszkańców miast – opis pełny czy dyferencyjny?* Bogdan Walczak stawia pytanie: w ramach jakiego opisu – *pełnego* czy *dyferencyjnego* – badacz miejskiej odmiany języka powinien analizować zgromadzony materiał. Jego zdaniem, właściwy jest w tym przypadku *opis dyferencyjny w stosunku do ogólnopolskiego języka literackiego* (s. 26). Autor przytacza szereg przykładów z *miejskiej polszczyzny Poznania*. Są one polszczyźnie literackiej *nieznane* (tj. nieodnotowane przez najnowsze słowniki języka polskiego) lub *odnotowane, ale w innym znaczeniu; odnotowane jako regionalne; gwarowe; dawne, przestarzałe lub wychodzące z użycia; albo uznane za ekspresywne czy nacechowane stylistycznie*. Wszystkie potwierdzają zasadność przyjętego przez badaczy opisu dyferencyjnego. Konkludując, autor podkreśla potrzebę dyskusowania nad zasadą dyferencyjności, ponieważ daje to możliwość *jej uściślenia i uszczegółowienia* (s. 31).

Badania języka mówionego mieszkańców Krakowa – ewolucja metodologii i celów badawczych to tytuł wystąpienia Kazimierza Ożoga, w którym autor dzieli się z czytelnikiem wspomnieniami i refleksjami na temat doświadczeń zespołu badającego polszczyznę Krakowa i Nowej Huty. *Trud badawczy grupy krakowskiej – pisze K. Ożóg – może być dla innych badaczy istotną wskazówką, jak prowadzić takie badania dzisiaj...* (s. 38).

Tekst Małgorzaty Świąteczkiej *Polszczyzna bydgoszczan. Stan badań, metodologia, perspektywy badawcze* zawiera przegląd dotychczasowego stanu badań mówionej odmiany języka mieszkańców Bydgoszczy. Refleksyjnemu oglądowi poddana została także metodologia badań, przy-

jęta w opublikowanych już i pozostających w przygotowaniu pracach zespołu bydgoskich językoznawców. Autorka omawia także plany badawcze bydgoskich lingwistów.

W artykule zatytułowanym *Badania mowy mieszkańców Białegostoku* Henryka Sędziak obszernie omawia dotychczasowe badania języka mieszkańców miast, prowadzone w różnych ośrodkach naukowych. Informuje też o dotychczasowej działalności kierowanej przez nią Pracowni Mowy Mieszkańców Białegostoku oraz o zgromadzonych w niej materiałach językowych. Uzupełnieniem artykułu jest *Wykaz publikacji z zakresu badań mowy mieszkańców miast*.

Aldona Skudrzyk w artykule *Perspektywa pragmalingwistyczna w badaniach języka mieszkańców miast Górnego Śląska* rozważa przydatność do badań języka miast Górnego Śląska metod opisu pragmalingwistycznego. Wykorzystanie tej perspektywy badawczej dało autorce możliwość zaprezentowania interesujących spostrzeżeń, związanych z procesem *przełączania kodu* ze względu na sytuację komunikatywną. *Powszechnie przyjmowane w opisach socjolingwistycznych parametry* – stwierdza autorka – *jak pochodzenie społeczne, wykształcenie, wiek, miejsce zamieszkania (miasto, wieś), nie znajdują już dziś przy badaniu omawianego obszaru jednoznacznego zastosowania. Nie jest też łatwa do zastosowania kategoria oficjalności* (s. 70). W świadomości językowej mieszkańców miast Górnego Śląska najważniejszym kryterium decydującym o przełączaniu kodu jest dziś indywidualne poczucie przynależności etnicznej.

W tekście *Miejsce gwary ludowej w języku mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia* Elżbieta Rudnicka-Fira zajęła się zagadnieniem funkcjonowania gwar ludowych wśród mieszkańców wielkoprzemysłowych miast Polski południowo-zachodniej. Autorka zwraca uwagę na duże zróżnicowanie gwar i proces ich stopniowego zaniku w rozmaitych okręgach. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza, że *miasta zagłębiowskie są jednolite pod względem nasilenia wychodzących z użycia (wycofujących się) z języka miejskiego cech gwarowych, w odróżnieniu od miast śląskich* (s. 89), w których wprost przeciwnie, gwara jest wciąż żywa i – jak wykazują badania socjologiczne – posługuje się nią 86,7% Ślązaków.

Zasadniczym celem artykułu Mirosławy Sagan-Bielawy *Charakter wspólnot komunikatywnych a polszczyżna mówiona inteligencji Górnego Ślą-*

ska urodzonej na kresach południowo-wschodnich jest omówienie procesu zmian artykulacyjnych w języku powiązanych ze sobą (w różnych układach społecznych) wielopokoleniowych wspólnot komunikatywnych. We wnioskach końcowych autorka postuluje poszerzenie zakresu tego typu badań językoznawczych oraz wykorzystanie w nich metod wypracowanych przez inne dyscypliny – zwłaszcza socjologię.

Barbara Falińska w artykule *Słownictwo miejskie w publikacjach dialektologicznych (Uwagi metodologiczne)* zawarła refleksje dotyczące metodologii badań leksyki gwarowej. Czyniąc punktem wyjścia doświadczenia dialektologów opracowujących regionalne słowniki, autorka podkreśla, że mają one głównie charakter dyferencyjny. Uświadamia także czytelnikowi, jak trudnym zadaniem jest dla współczesnego dialektologa interpretowanie relacji zachodzących między poszczególnymi leksemami a ich geografiami. Szczególną uwagę zwraca na trudności, jakie pojawiają się przy próbach oddzielenia *słownikowej warstwy dialektalnej od warstwy ogólnonarodowej* (s. 107). W zakończeniu autorka podkreśla dużą wartość dla dzisiejszych rozważań nad językiem mówionym osiągnięć czeskich dialektologów i ich nowatorskiej metody badania leksyki¹.

Rozdział II. Wybrane zagadnienia językowe z polszczyzny mieszkańców miast

Janina Gardzińska w artykule *Regionalizmy miejskie Siedlec w aspekcie komunikacji językowej* prezentuje interesujący obraz miejskiej polszczyzny siedlczan ukształtowanej w procesie interferencji językowej na pograniczu trzech dialektów *mazowieckiego, małopolskiego i kresowego*. Omawia wybrane regionalne konstrukcje składniowe, w tym: formy grzecznościowe z zastosowaniem w wypowiedzeniu 3. osoby bez wskazania podmiotu (np. *Siada trochę, opowie co tam się stało*), zastosowanie zaimka względnego *co//coby* (np. *Chcę wyjechać już jutro, cobym miała trochę czasu dla siebie...*), zastosowanie przyimka *dla* (np. *Odpowiadam teraz dla pana profesora*), wielofunkcyjność składniową i semantyczną

¹ Por. *Český jazykový atlas*, t. I, Academia Praha 1992.

wyrazu *wraz* (np. *Wraz i wraz niezadowolona, cały świat jest niedobry...*) i uzasadnia ich trwałość w mowie mieszkańców Siedlec występowaniem w potocznych sytuacjach komunikacyjnych.

Anetę Lewińską i Lucynę Wardę-Radys zainteresował język religijny służb liturgicznych. Na podstawie analizy materiału językowego z rękopiśmiennych protokołów powizytacyjnych parafii Lignowy (lata 1687–1836), czterech inwentarzy Biskupstwa Chełmińskiego oraz kilku podręczników przeznaczonych dla różnych grup służby kościelnej, ale też wyników z ankiet przeprowadzonych wśród współczesnej służby kościelnej artykułem *Funkcjonowanie słownictwa religijnego w języku współczesnej służby liturgicznej* autorki dowodzą kształtowania się w badanym języku dwóch sprzecznych tendencji: 1) desakralizacji terminologii kościelnej i jej ekspresywności (typowej dla slangu młodzieżowego), 2) oraz nakładającą się na to odwieczną powagę sfery *sacrum* widoczną w silnym zrytualizowaniu języka.

Marek Cybulski w tekście *Nazwy miejskich realiów w „Słowniku polsko-kaszubskim” Jana Trepczyka* podjął się próby oceny wymienionego słownika, konfrontując jego zawartość w zakresie pola tematycznego *Miasto i jego urzędzenia* z językiem ogólnopolskim (źródło: A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*) oraz z tradycyjną kaszubszczyzną, którą reprezentował znany leksykon Bernarda Sychty.

Ewa Rogowska-Cybulska w artykule *Nazwy roślin i ich funkcje w języku mieszkańców miasta* analizuje źródła znajomości nazw roślin przeciętnego mieszkańca miasta. Na podstawie własnych obserwacji dochodzi do wniosku, że obecni mieszkańcy miast, tracąc bliski kontakt z naturą, gubią obraz naturalnych znaczeń nazw roślin (tj. znaczeń wynikających z występowania roślin i ich funkcji w naturze). W konsekwencji prowadzi to do kurczenia się pola aktywnych nazw roślin w języku przeciętnego mieszkańca miasta i poszerzania się ich biernego zasobu. Stan taki wskazywałby na konieczność „precyzyjniejszego zdefiniowania pojęcia *słownictwa biernego* oraz wypracowania metodologii jego badań” (s. 176).

Elżbieta Maria Akacka w referacie *Wybrane słownictwo dotyczące żywienia człowieka. Różnice pokoleniowe w mowie mieszkańców Białegostoku* na podstawie analizy zebranego materiału językowego dowodzi, że słownictwo gwarowe w języku białostoczan ustępuje coraz częściej miejsca

wyrazom przejmowanym z polszczyzny ogólnej, wskutek czego zasób leksyki gwarowej z pokolenia na pokolenie staje się coraz skromniejszy.

Małgorzata Bruczko, analizując *Żydowskie zapożyczenia leksykalne w socjolekcie uczniowskim (na przykładzie Białegostoku)*, zwraca uwagę na zjawiska językowe charakterystyczne dla slangu młodzieży szkolnej. Z jej obserwacji wynika, że język „szkolny” nie tylko przejmuje jednostki słownikowe z innych socjolektów i języków, ale także nadaje im nowe znaczenia – często zabarwione ekspresywnie – lub wykorzystuje do spontanicznego tworzenia neologizmów.

W artykule *Związek frazeologiczny a formuła (problemy opisu leksykograficznego)* Elżbieta Umińska-Tytoń i Danuta Bieńkowska poruszają szereg kwestii metodologicznych, pojawiających się przy opisie miejskiej, mówionej odmiany językowej. Autorki postulują potrzebę rejestrowania i publikowania miejskiego materiału frazeologicznego (frazeologizmy ogólnopolskie, regionalne i indywidualne) oraz gromadzenia i opisu stałych formuł językowych. Analizowane przez nie formuły funkcjonujące w języku łodzian są podstawą do kilku ogólniejszych wniosków, w tym konieczności szerszego spojrzenia na *zróźnicowanie geograficzne, stylowe i socjalne polszczyzny mówionej*.

Biorąc za podstawę czasownikowe frazeologizmy wyekscerpowane ze współczesnych słowników frazeologicznych, Iwona Kosek w referacie *Z zagadnień frazeologii polszczyzny mówionej* omawia, na wybranych przykładach, problemy klasyfikacji oraz opisu fleksyjnego i składniowego polskich związków frazeologicznych.

Aneta Majkowska w referacie *Syntagmy nominalne polszczyzny mówionej (na materiale częstochowian oraz mieszkańców miast Polski centralnej)* poruszyła charakterystyczne dla języka mówionego, zagadnienie grup nominalnych, których ośrodkiem są nazwy własne. Szczegółowa analiza zebranego materiału ujawniła obecność w procesie komunikacji społecznej dwóch tendencji: 1) do precyzji w przekazie informacji, widocznej w częstym występowaniu syntagm nominalnych z pełnymi nazwami własnymi oraz 2) do ekonomiczności wypowiedzi, zauważalnej w grupach zredukowanych.

Małgorzata Jaracz przedstawiła referat *Nieoficjalna warstwa nazewnicza toponimii miejskiej Bydgoszczy*. Przeprowadzone przez nią badania nieoficjalnych nazw miejsc, z uwzględnieniem tła nazw funkcjo-

nujących w ogólnej polszczyźnie, ukazały znaczny stopień odrębności języka bydgoszczan. W konsekwencji pozwoliło to scharakteryzować omawianą wspólnotę miejską jako zwartą społeczność, którą integruje specyficzna mowa.

Rozdział III. *Mowa mieszkańców miast w źródłach pisanych*

Andrzej Dyszak w artykule *Gwara miejska czy tylko stylizacja na język mówiony mieszkańców Bydgoszczy w „Moście Królowej Jadwigi” Jerzego Sulimy-Kamińskiego?* zwrócił uwagę na problem stylizacji w tych tekstach literackich, w których językoznawcy poszukują źródeł żywej mowy. Referent we wstępie wysunął szereg pytań, w tym: „Czy można badać język mówiony, jakim jest gwara miejska, analizując tekst pisany? Czy utwór literacki można uznać za zapis autentycznej mowy mieszkańców miasta, czy jest to tylko stylizacja na gwarę miejską, a więc swoistego rodzaju imitacja?” W toku swoich rozważań autor udziela na nie odpowiedzi.

Księgę referatów zamyka Czesław Kosyl tekstem *Polszczyzna miasteczka pomorskiego w powieści „Stare grzechy” Gustawy Jareckiej*. Referat dotyczy eksplikacji języka w tekście literackim. W toku analizy polszczyzny *Starych grzechów* autor omawia występujące w niej liczne (fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze, składniowe i inne) cechy gwarowe. Odwołując się do biografii Gustawy Jareckiej, dowodzi, że pisarka wykorzystała, jako tworzywo stylizacyjne, autentyczną gwarę Wąbrzeźna.

*
* * *

Księgę referatów tworzą teksty-głosy pozostające w otwartym dyskursie. Nie jest ona wobec tego zestawem ostatecznych wniosków. Roboczy charakter tego dyskursu daje podstawy do przypuszczenia, że z czasem lista zagadnień i problemów, jakie pojawią się na polu badawczym określanym mianem: polszczyzna mówiona miast, pozwoli językoznawcom na wypracowanie zarówno pod względem metodologicznym, jak i terminologicznym obiektywnego warsztatu pracy. Prezentowany tu pokonferencyjny tom jest dobrym tego początkiem.

Natalia Szydłowska